

quoque æreum et ipsa etiam sidera aliquo modo innovantur accepto lucis incremento, quemadmodum ex Iosæ cap. 30, versu 26 et Patribus colligunt Theologi. Verum hæc, quæ rationi impervia sunt, delibasse sufficiat, corrogata ex Theologorum doctrina. Qui plura cupiat, adeat S. Thomam (1). Videndus de hac re est P. Marcellinus Siurie Societate Jesu, qui præclarum opus *de Novissimis* scripsit (2)

CAPUT III. DE PANTHEISMO.

Quamquam controversia hæc tractari nequeat, nisi quadam supponantur ad Theologiam spectantia, et ob eam rationem soleat a multis in ea Metaphysicæ parte tractari; nihilominus hic quoque haud inopportuno illam habere locum crediderim, non solum, quia pertinet quodammodo ad naturam mundi melius cognoscendam, verum etiam quia necessaria est ad hujus originem declarandam.

ARTICULUS I.

Exponitur error Pantheismi.

Quid
pantheismus.

36. *Pantheismus*, quæ vox ab impio Tollando primum inventa dicitur, est eorum systema, qui mundum universum, atque adeo res omnes, unum cum Deo efficiunt, vel certe divina constare natura docent. Quare quascumque formas

quamdam claritatem et lucem proportionatam. Joann. Katschthaler, Opere et loc. nup. cit.

(1) *De Potent.*, quæst. 5, fore per totam; 4.^a dist. 48, quæst. 2, per totam; 4.^a *Contr. Gent.*, cap. ultim.; vel 3 p. in *Supplem.* quæst. 91. Cfr. Petav. et Less. (loc. cit.), Conimbric. (*de Cæl. et Mund.*, lib. 1, cap. 12, q. 1), Rub. (ibid. cap. 12, quæst. unic.), Barth. Amici (*de Cæl. et Mund.* tract. 3, disp. 2), Pontius (*Physic.* disp. 27, quæst. ult.), ac præcipue P. Salvat. Roselli Op. cit. tom. 3, q. 5, per totam.

(2) *Theologia scholastica de Novissimis* tract. 17. Valentini anno 1807.

induat, quibuscumque coloribus exponatur, id semper fitetur, unam esse substantiam eamque divinam, absolutam, æternam, necessariam, infinitam, quæ sit basis communis ac fundamentum omnium entium; res vero omnes, quæ in tanta varietate ac multiplicitate nobis apparent, non esse aliud nisi *emanationes*, vel *modos* et *affectiones* vel *formas*, *determinationes*, *phænomena*, *manifestationes*, et quasi diversos aspectus illius unice substantiæ, quæ aliter ab aliis vocatur, sive *Unum*, sive *Infinium*, sive *Absolutum*, sive *Indeterminatum*, sive *Ego absolutum*, sive *Idea* etc. Unde etiam Pantheismus sæpe appellatur *Monismus* et *Identitatis universalis* doctrina, quamquam hæ voces per se latius pateant, quam Pantheismus (1).

Et quamvis mirum videri soleat Philosophiæ tyronibus, qui animo nondum præjudiciis imbuto ad scholas accedunt, talia portentosa venire in mentem hominum potuisse; nihilominus nisi vera germanaque notio creationis et productionis teneatur, vix queunt Pantheismi deliria vitari ab eo, qui nolit materiam aliquam improductam et æternam, unde res fiant, absurdissime adstruere. Pone enim nihil a nihilo fieri posse, pone productionem omnem non esse nisi vel puram evolutionem entis alicujus præexistentis, aut velut effluvium realitatis, quæ jam pridem in alterius sinu delituisse; et illico facile alterutrum sequetur, aut nec mundum nec aliud quidvis existere præter subjectum cogitans, cujus mera sit illusio totus hic mundus corporeus, aut omnem rerum varietatem ac multipliciter nihil esse præter formas diversas ac manifestationes unius alicujus realitatis, quæ sese diffundat magis ac magis per successivam suimet ipsius evolutionem. Quorum primum *idealis* seu *transcendentalis Pantheismi*, alterum *realis* generalem quamdam formulam exhibet. Et sic etiam nos docet Historia, in ea ætate et apud eos philosophos invaluisse Pantheismum, in quibus corrupte perversæque fuerant notiones efficientiæ ac rerum productionis.

(1) Etenim facile patet identitatem rerum omnium et Monismus posse admitti etiam ab eo, qui *atheismi* aut *materialismi* nefandis inbutur erroribus.

Radix hujus
erroris aperitur.

Pantheismus
apud Indos.

Et primum quidem in India apparuit Pantheismus inter dogmata philosophiæ religiosæ sive brahmanicarum traditionum (1). quarum hæc est in rem nostram summa, Brahma esse omnia quæcumque sunt, et omnia esse Brahma, et præter Brahma nihil esse nisi illusionem (2). Ab initio enim, sic narrant, non existebat nisi solus Brahm, ens quoddam absolutum, infinitum, æternum in profundo sui esse continens intelligentiam seu spiritum divinum, *Brahma*, et materiam seu principium individuationis ac multiplici- tatis, *Maya*; ita ut Brahma et Maya sint una et eadem substantia cum Brahm. Brahma excutens sese e sopore, quo immersus erat, educit a propria substantia res omnes, quæ utcumque videantur multiplicia et diversa entia, re tamen vera non sunt nisi transformationes proprietatum *Mayæ* (3). Hæc porro entia sic a Brahma profecta, elapso aliquo tempore, in ipsum esse absolutum Brahm, unde prodierant, revertuntur, cum desinunt existere, quod cum fit, Brahm pristino sopore corripitur; donec, iterum atque iterum evigilante Brahma et vicissim sopito, novæ in orbem contingunt emanationes sive rerum productiones novique interitus seu reversiones in suum principium. Hinc res produci perinde est, ac Brahmam somnum excutere, res vero interire aliud non est, nisi Brahmam somno gravari (4).

(1) Duplicem plures distinguunt in India Philosophiam, alteram *religiosam*, alteram *rationalem*. Illa continetur potissimum in quatuor libris, quos *Vedas* dicunt, quosque ex popularibus traditionibus in unum collectis composuisse fertur Vyasa. Præter hosce quatuor Vedarum libros habent Indi alios quoque sacros, de quibus vide Cardinalem Gonzalez (*Historia*, t. 1, n. 5). Ex Vedarum excerptis confectus est liber, cui titulus *Oupnek'hat*, seu *Secretum legendum*, quem ex versione persica latinum fecit, ineunte hoc sæculo, Anquetil-Duperron. Vide Cuevas (*Histor. Philos.*, lib. 1, dissert. 1, cap. 4); Card. Gonzalez (loc. cit.), Tennemann, (*Hist.*, tom. 1, paragr. 67). Philosophia vero rationalis apud Indos est opus rationis ac scientiæ inquisitionis, et dividitur in varias sectas, quarum non omnes traditionibus popularibus ac religiosis fideles extiterunt. Vide Card. Gonzalez, loc. cit., paragr. 45.

(2) Vide locum *Bhagavat gita* apud Card. Gonzalez, *Hist.*, t. 1, paragr. 6, pag. 22 in nota (1), edit. Madrid, 1886.

(3) Card. Gonzalez, ib.

(4) Vide hæc totidem verbis expressa in libro *legum Manu* apud Card. Gonzalez, *Historia*, n. 6, p. 23.

Cæterum unum hoc esse absolutum, Brahm, dum res creat, vocatur *Brahma*, dum eas conservat, *Vischnu*, et dum easdem destruit, *Siva*, quæ est celebris Indorum Trinitas seu *Trimurti*, quamquam et Brahma et Vischnu et Siva non sint nisi tria nomina unius ejusdemque substantiæ (1). Pantheismus etiam reddolent doctrinæ cosmogenicæ aliorum populorum orientalium, nominatim Sinensium et Ægyptiorum (2).

Inter Græcos, ut præteream tum Pythagoricos, quos quidam censent hac labe fuisse infectos, tum etiam veteres poetas ac mystagogos, Pantheismus professa est Schola eleatensis, ducibus Xenophane, Permenide, Melisso et Zenone (3). Eidemque postea adhesere doctrinæ Stoici, quibus Deus est anima mundi (4), cum hoc intime instar formæ conjunctus, unamque constituens naturam corpoream et ipse, sive ignem esse volueris, sive subtilissimum ætherem, omnia permeans, omnia continens, omnia vivificans, omniumque perfectionum rerumque distinctionis causa existens et plasticum principium per fatalem quamdam evolutionem (5). Sententiam hanc Virgilius sic eleganter descripsit:

(1) Quæ cum ita sint, recte quidem auctores Indorum Deum Brahm comparant araneæ telas ex suis visceribus educenti, vel bombyci serica fila evolventi; naturas vero e sinu Brahmæ effluentes conferunt cum scintillis ex immenso incendio erumpentibus, aut humoribus, spumis bullisque huc illuc ab oceano dispersis.

(2) Vide Card. Gonzalez (*Hist.*, t. 1, paragr. 11, seqq. et paragr. 15 et 18); Cuevas (*Hist.*, lib. 1, dissert. 1, cap. 3).

(3) Vide Aristot. (Lib. 1.º *Physicor.*, cap. 2; *Metaphisic.*, lib. 1, cap. 5; et in libro *de Melisso Xenophane et Gorgia*, quem inter fragmenta Græcorum Philosophorum edidit Parisiis Ambros. Firm. Didot. an. 1860), S. Thom. (1.º *Physicor.*, lect. 2; *Metaphys.*, lib. 1, lect. 1), Cuevas (*Hist.*, lib. 1, dissert. 2, c. 1, art. 1, sect. 3), Tennemann (t. 1, par. 68 seqq.).

(4) Idipsum docuisse Democritum testatur Plutarchus, *de Placit. Philosophor.*, lib. 1, cap. 7.

(5) Vide S. August. (*de Civit. Dei*, lib. 4, cap. 31; lib. 7, cap. 6); S. Hieron. (epist. 165 inter Augustinianas, n. 1), Lactant. (*Divinar. institut.*, lib. 7, cap. 7), Cuevas (*Histor.*, lib. 1, dissert. 2, cap. 1, art. 2, sect. 5), Card. Gonzalez (*Histor.*, tom. 1, paragr. 81), Tennemann (*Storia*, t. 1, paragr. 161), Andr. Spagni (*De Mundo*, prop. V, n. 244 seqq.).

et alios populos
antiquos;

item
apud Græcos:

Schola
eleatensis
et stoica.

*Esse quibus partem divinae mentis et baustus
Ætheros dixere: Deum namque ire per omnes
Terrasque tractusque maris cœlumque profundum.
Hinc homines, armenta, viros, genus omne ferarum
Quemque sibi tenuem nascentem arcessere vitam (1).*

Gnostici,

Post exortum Evangelii lumen multi ex hæreticis Gnosticis Priscillianistis (2), ac philosophi Neoplatonici Pantheismum docuerunt. Gnosticorum duplex fuit genus: alii enim duo principia ponebant, ut Saturninus et Basilides ac postea Manichæi; Valentinus vero, Carpocrates et Epiphanius unicum statuebant principium. Et Valentinus quidem, ut hunc unum nominem, cui plures alii adstilupati sunt, de natura rerum multa fabulose confinxit (3), *triginta Æonas, id est sæcula, asserens existisse, quorum principium esse profundum, ὄψον, et silentium, σιγήν, quod profundum etiam patrem appellat (4), silentium autem matrem. Ex quibus duobus velut ex conjugio processisse perhibet intellectum, νόον, et veritatem, ἀληθείαν, et protulisse in honorem Patris Æonas octo. De intellectu autem et veritate processisse verbum, λόγον, et vitam, ζών, et protulisse Æonas decem. Porro de Verbo et Vita processisse hominem, ἀνθρώπον, et Ecclesiam, ἐκκλησίαν et protulisse Æonas duodecim. Itaque octo et decem et duodecim fieri triginta Æonas, habentes, ut diximus, primum principium de profundo et silentio (5).* Et hi triginta Æones divinatorum omnium plenitudinem, πλήρωμα, continent. Æonum vero ultima, sophia, Patrem cognoscendi vehementissimo desiderio incensa, materiam genuit, quæ vocatur *Achamath*, eique Christus, ex intellectu et veritate genitus, formam indidit. Ac denique Achamath genuit *Demiurgum*, qui postea mundum corporeum ad similitudinem

(1) Virgil., *Georgic.* lib. 4, a v. 921.(2) Vide Menendez Pelayo, *Historia de los Heterodoxos españoles*, t. 1, c. 2, paragr. III.(3) Secundum Hesiodi aliorumque Græcorum theogonias, ut fuscè demonstrat S. Epiphanius *Adversus Hæreses*, lib. 1, Hæresi XXXI.

(4) Προπατορα itemque Προάρχην.

(5) S. August. lib. *de Hæresibus ad Quodvult Deum*, cap. 11, Cfr. S. Epiphani. loc. cit.

pleromatis conformavit (1). In quibus omnibus sive Æonum, sive aliarum rerum fabulosis ac ridiculis generationibus, facile pantheisticam emanationem agnosces (2).

Inter Neoplatonicos principem locum occupat Plotinus (3), qui cum Alexandria Ammonium Saccam audisset, Romam venit, ubi ad mortem usque magna discipulorum frequentia docuit. Rerum omnium principium ex Plotini somniis est *Unum*, quod «est tale, ut de ipso nihil prædicari queat, non ens, non essentia, non vita, propterea quod super hæc omnia sit» (4). «Sed... est prorsus *informe*, ab *intelligibili* etiam forma secretum. Unius namque natura, cum sit genitrix omnium, merito nullum existit illorum: igitur neque quid existit, neque quale, neque quantum. Præterea non est intellectus, non anima, non movetur, non quiescit, non est in loco, non est in tempore; sed ipsum secundum se uniforme *μονοειδές*, immo vero *informe*, super omnem existens formam, super motum, super statum» (5).

Jam ab hoc Uno primo procedit mens seu intellectus, contemplans Unitatem *νοῦς*, ac deinde Anima universalis mundi *ψυχή τοῦ παντός, τῶν ὄλων*, et hæc sunt tria prima principia constituenta celebrem Plotini Trinitatem (6). Ab anima universali procedunt aliæ animæ diversorum ordinum, et ipsa natura, quæ est vis quedam plastica et vivificans, formamque inducens materiæ, et sic omnia efficiens. Omnia autem quæcumque sunt, et fiunt, sunt nonnisi contemplatio et ex contemplatione (7). Et sic omnia sunt ab uno tamquam ejusdem emanationes, et omnia sunt unum, quia intellectus est idem cum Uno, et anima universalis cum intellectu, reliqua vero ab anima procedentia cum eadem anima (8).

Neoplatonici,
Plotinus(1) Vide Renatum Massuetum in dissert. 1.^a in Opera S. Irenei (Migne ad calcem tom. VII Patrum Græcorum); Card. Gonzalez (*Histor.*, t. 1, n. 108), Pesch (*Philos. nat.*, n. 259).

(2) Card. Gonzalez, loc. cit., paragr. 109.

(3) De quo vide vol. 1 hujus operis, *Introduc. in univers. philos.* n. 42.(4) *Ænead.* 3, lib. 8, n. 9. Cfr. *Ænead.* 6, lib. 9, n. 111.(5) *Ænead.* 6, lib. 9, n. III.(6) *Ænead.* 5, lib. 1; *Ænead.* 2, lib. 9.(7) *Ænead.* 3, lib. 8, n. V-VI.

(8) Vide Tennemann, loc. cit., paragr. 204, seqq.; Card. Gonzalez, oc. cit. paragr. 115.

et alii.

Præter Plotinum nomen sibi nobilius comparare in secta Neoplatonicorum Plotini discipulus Porphyrius Syrus (1), et Jamblicus Chalcidensis in Cœlesyria (2), et Proclus (3), cognomento *Diodochus*, Constantinopolitanus, qui docuit Athenis (4). Hos omnes longo intervallo secuti sunt Joannes Scotus Erigena, Amalaricus del Bène, carnutensis (*Amatury de Chartres*), David de Dinant, et Jordanus Brunus. Erigena docuit *nihilum*, unde omnia Deus creavit, esse ipsam ineffabilem et incomprehensibilem divinæ naturæ inaccessiblei-que claritatem» (5), omnium rerum essentiam esse ipsum Deum, qui solus vere est, divinamque substantiam esse, quæ sola est vere ac proprie in omnibus, et nihil vere ac proprie esse, quod ipsa non sit; unde Deus est unum cum creatura, «omnia creans, in omnibus creatur; et omnium factor, factum in omnibus» (6). Et quemadmodum ab eo procedunt omnia, ad eundem quoque omnia reversura sunt, et unum cum eo individuum atque immutabile manebunt (7). Amalaricus et asseclæ illius «dixerunt Deum esse principium formale omnium rerum»; David vero de Dinand «stultissime posuit Deum esse materiam primam» (8).

Pantheistæ
medii sævi:
Erigena alicque.

Michael
Servetus,

Similia docuit sæc. XVI Michæel Servetus, hispanus, a Calvinistis morte mulctatus Genevæ, qui inter alios errores Deum esse rerum omnium naturam, omniaque unum esse docuit.

Jordanus
Brunus,

Jordanus Brunus, vir ingenio turbulento, post ejuratam fidem catholicam, Calviniana dogmata professus, ac Romæ

(1) Auctor *Introductionis in Aristotelis categorias* aliorumque operum.

(2) Scripsit de *Mysteriis Aegyptiorum*, et alios libros.

(3) Scripsit inter alia plures Commentarios in opera Platonis: eisdemque adscripsit Angelicus librum de *Causis*, quem et præstantissimis commentariis illustravit.

(4) De quibus vide vol. 1.um hujus operis, loc. cit., n. 41-45.

(5) In opere, quod scripsit de *Divisione naturæ*, lib. 3, cap. 19.

(6) De *Divisione naturæ*, lib. 1, c. 3 seqq.; Card. Gonzalez, *Historia*, t. 2, parag. 29.

(7) De *Divis. nat.*, lib. 2, cap. 2, lib. 3, cap. 23.

(8) S. Thom. 1 p., q. 3, art. 8; 1.º *Contr. Gent.* cap. 17 fin.; 2.º dist. 17, q. 1, art. 1. Vide Card. Gonzal. t. 2, parag. 45.

demum ob suos errores capite damnatus anno Domini millesimo et sexcentesimo; posuit «unum principium intrinsece constitutum totius universitatis rerum, unum omnium rerum esse, unam omnium rerum substantiam, universalem, infinitam, interminatam, æternam, ingenerabilem, indestructibilem, immutabilem» (1) quæ indifferenter omnia ipsaque contraria comprehendit in unitate et conformitate (2), unde differentie ac multiplicitas reputandæ sunt tamquam pura accidentia, vel figuræ, vel complexiones unicæ illius substantiæ (3). Quare «in una illa ac suprema substantia

(1) «E' dunque l' universo uno, infinito, immobile. Una, dico, è la possibilità assoluta, uno l' atto, una la forma o l' anima, una la materia o corpo, una la cosa, uno lo ente, uno il massimo e l' ottimo, il quale non deve poter essere compresso, e peró infinito e interminabile, e per tanto infinito e interminato, e per conseguenza immobile.» Giordan. Bruno, *De la Causa, principio, et uno*, dialogo V (ed. Wagner, Lips. 1830).

(2) «Questo è termine di sorte che non è termine, è talmente forma che non è forma, è talmente materia che non è materia, è talmente anima che non è anima; per che è il tutto indifferentermente, e peró è uno. l' universo è uno.» Ibid. dial. V.—«A quello essere non più t' avvicini con esser sole, luna, che un uomo o una formica, è peró nell' infinito queste cose sono indifferenti. E quello che dico di queste, intendo di tutte le altre cose di susistenza particolare. Or se tutte queste cose particolari nell' infinito non sono altro et altro, non sono differenti, non sono specie, per necessaria conseguenza non sono numero.» Ibid.

«Prendi i segni e le verificazioni per le quali conchiuder vogliamo li contrarij concorrere in uno, onde non sia difficile alfine inferire che le cose tutte sono uno.» Ibid.

«Comprende tutte le contrarietà nell' esser suo in unità e convenienza. Ibid.—Aristotele non ha lasciato di essere poco avveduto nella verità, per non profundare alla cognizione di questa unità e indifferenza della costante natura et esseres. Ibid.

(3) «Nell' uno, infinito, immobile, ch' è la sustanza, ch' è l' ente, vi si trova la moltitudine, il numero, che per esser modo è moltiformità dell' ente, la quale viene a denominar cosa per cosa, non fa questo, che lo ente sia più che uno, ma multimodo è moltiforme è multfigurato. Pero, profondamente considerando con li filosofi naturali, lasciando i logici nelle lor fantasie, troviamo che tutto lo che fa differenza è numero, è puro accidente, è pura figura, è pura complessione.» Ibid.

duo distinguenda sunt, quæ tamen in ipsa absolute spectata coincidunt ac perfecte identificantur: absoluta nempe atque infinita *potentialitas*, secundum quam ipsa potest esse omnia; et absoluta atque infinita *actualitas*, secundum quam ipsa actu est omnia. Et quidem secundum quod ipsa est infinita potentia, ipsa est *potentia potentiarum*, unite, indivise et indistincte in se continens omnes differentias potentialitatis; et similiter secundum quod ipsa est infinitus actus, ipsa est *forma formarum*, involute, implicate et indistincte in se continens totam diversitatem formarum» (1). Et «secundum quod est potentia universalis et infinita, substantia unica est immutabilis *materia* mundi. Secundum quod est actus universalis et infinitus, eadem illa substantia unica est immutabilis *forma mundi* latens sub omni formarum diversitate. Itemque secundum quod ipsa insita activitate tradit foras, et distincte explicat formas in ipsa indistincte inclusas, ipsa est *anima mundi* et intellectus universalis in omnibus vivens atque operans». «Hinc substantia unica est tota in toto mundo, et est tota etiam in singulis rebus mundi; non tamen ipsa est in singulis rebus *totaliter* et *omnimodis*, sed in una re est uno modo, in alia vero est modo alio» (2). «Explicat porro substantia unica formas quas, in se involutas continet, facto progressu a formis indeterminatoribus

«Dite quel tutto che si vede di differenza ne li corpi, quanto a le formazioni, complessioni, figure, colori et altre proprietadi o comunità, non è altro che un *diverso volto di medesima sostanza, volto labile, mobile, corrotibile* di un immobile, perseverante et eterno essere, in cui sono tutte forme, figure è membri, ma *indistinti è come agglomerati, non altrimenti che nel seme*, nel quale non è distinto il braccio de la mano, il busto dal capo, il nervo da l'osso». Ibid. dial. V.

(1) «Or contempla il primo et ottimo principio il quale è tutto quel che più essere, è lui medesimo non sarebbe tutto, se non potesse essere tutto; in lui dunque l'atto è la potenza son la medesima cosa». Ibid. dial. III.—«La potenza si assoluta non è solamente quel che può essere il sole, ma quel che è ogni cosa è quel che può essere ogni cosa, *potenza di tutte le potenze, atto di tutti gli atti, vita di tutte le vite, anime di tutte le anime, essere di tutto l'essere*». Ibid. dial. III.

(2) «Pero intendete tutto essere in tutto, ma non totalmente et omnimodamente in ciascuno. Pero intendete come ogni cosa è una, ma non unimodamente». Ib. dial. V.

ad formas usque determiniores. Atque in primo quidem momento sue evolutionis scindit sese quadantenus in duplicem materiam, *materiam* nempe *extensam*, quæ est materia rerum corporearum, et in *materia inextensam*, quæ est materia rerum spiritualium» (1).

Verum dum fidei catholice constanter adhærebant christiani populi, dumque studia Philosophiæ ac Theologiæ scholasticæ florebant, non poterant late serpere venena Pantheismi. Advenere mox tristissima tempora, cum opinandi licentia, novitatum libido, severiorumque disciplinarum, ac nominatim Metaphysices, fastidium latissimos erroribus omnibus panderunt aditus, ac tum demum Pantheismi quoque deliria facile potuerunt plurimorum occupare mentes.

37. Baruch (Benedictus) Spinosus (2), vir post rejectum judaismum nullam religionem professus (3), ad Pantheismum novo apparatu propugnandum sese accinxit in opere, cui titulus: *Ethica ordine geometrico demonstrata, et in quinque partes distincta, in quibus agitur: 1.º de Deo. 2.º de natura et origine mentis: 3.º de origine et natura affectuum: 4.º de servitute humana seu de affectuum viribus: 5.º de potentia intellectus seu de libertate humana* (4).

Et in opere ante omnia octo statuit definitiones, e quibus hæ potissimum ad rem nostram faciunt. *Per substantiam intelligo, id quod in se est, per se concipitur: hoc est id, cujus conceptus non indiget conceptu alterius rei, a quo formari debeat* (5). *Per Deum intelligo ens absolute infinitum, hoc est, substantiam constantem infinitis attributis, quorum unumquodque æternam et infinitam essentiam exprimit* (6). *Per causam sui intelligo id, cujus essentia involvit existentiam, sive id, cujus*

Spinosus.

(1) Ibid. dial. IV.—Totam hanc expositionem doctrinæ Giordaniæ desumpsimus ex cl. P. Ludov. de San, *Institut. Metaph. specialis, Cosmolog.* Pars. 1.^a, cap. 1, n. 16.

(2) Natus Amstelodami in Batavia e judeis parentibus an. 1632, mortuus Hagæ Comitum (Haye) an. 1677.

(3) Brucker, *Hist. critic. Philos.* tom. 4, part. 3.

(4) Scripsit alios quoque libros, de quibus vide Card. Gonzalez, *Hist. t. 3, paragr. 58; Tennemann, tom. 2, paragr. 337.*

(5) Spinos. *Ethic.* part. 1.^a de Deo, defin. 3.^a

(6) Ibid. defin. 6.^a

natura non potest concipi nisi existens (1). Per attributum intelligo id, quod intellectus de substantia precepit tamquam ejusdem essentiam continens (2). Per modum intelligo substantiæ affectiones (3). Deinde septem fabricat axiomata, e quibus quartum est hujusmodi: *Notio effectus a notione causæ dependet, eamque in se convolutam habet*. Hiscæ aliisque tamquam fundamentis universæ doctrinæ præmissis, statuit, Deum esse unicam substantiam, infinitam, necessario existentem, nec posse præter Deum ullam dari vel concipi substantiam (4); et licet hæc unica substantia infinitis attributis in se constet, tamen duo tantum nobis esse perspecta, infinitam videlicet cogitationem et infinitam extensionem (5). Quæcumque vero præter Deum existunt, sive spiritus sive corpora, non esse nisi varias ejusdem affectiones seu modos (6), quia nimirum non constituunt ejus essentiam, secus forent attributa, sed insunt substantiæ, et a substantia efficienter procedunt (7). Et corpora sunt modi seu affectiones attributi infiniti extensionis, spiritus vero cogitationis. Porro quemadmodum ex attributis ac substantia procedunt modi, sic ex modis ipsorum attributorum procedunt alii modi, et ex his alii sine fine per progressivam evolutionem a minus determinatis ad magis determinatos: ex quibus alii sunt infiniti, et æterni, nempe rationes universales, alii vero sunt transitorii et finiti, ac vocantur *singularia* seu *individua* (8). Cæterum hæc progressiva et perpetua evolutio modorum fit ex absoluta necessitate divinæ naturæ, ex qua omnia determinata sunt, tum ad existendum quando et quamdiu existunt, tum ad operandum quando et quamdiu operantur. Etenim «in rerum natura, inquit, nullum datur contingens, sed omnia ex necessitate divinæ naturæ determinata sunt, ad

(1) Ibid. defn. 1.^a

(2) Ibid.

(3) Ibid.

(4) Ibid. prop. 7, 8, 14; et in Epist. 40.

(5) Ib. part. 2, de Ment. prop. 1, 2.

(6) Ib. Part. 1, prop. 15, 34.

(7) Ibid. In scholio ad prop. 29.

(8) Ibid. Prop. 22, 28.

certo modo existendum et operandum» (1). Demum absoluta illa et unica substantia, quatenus intelligitur a nobis, et est revera, causa omnium quæcumque fiunt, vocatur *natura naturans*; modi vero, quatenus sunt in illa substantia, ab eademque profluunt, *natura naturata* (2); quæ tamen non penitus inter se discriminantur, sed sunt eadem substantia, quæ prout est natura naturans, sese active evolvit in naturam naturatam (3). En impium Spinozæ systema, in quo si attente consideres, vestigia quædam agnosces errorum Jordani Bruni nuper expositorum. Quantum vero debuerit Cartesio, cujus operibus addictissimus fuisse dicitur (4), et ex quo suam ille definitionem substantiæ, basit et principium totius systematis, mutuari potuit, aliis considerandum relinquo.

Novam formam accepit hoc sæculo Pantheismus opera Idealistarum transcendentalium Germaniæ, secundum quos unica illa substantia communis, fundamentum omnis realitatis, est esse quoddam indeterminatissimum, ineluctabili tamen adactum necessitate seipsam perpetuo magis magisque determinandi per evolutionem idealem: unde omnis multiplicitas varietasque rerum apparens in mundo, consistit in diversis gradibus illius evolutionis idealis, cum res omnes determinatæ aliud non sint, nisi diversæ *positiones* illius esse indeterminatissimi, vel varia *momenta* evolutionis ejusdem. Hoc esse indeterminatissimum vocatur a Fichte τοῦ *Ego purum*, a Schelling *absolutum*, ab Hegele *Idea ens*, a Schopenhauer *voluntas*, ab Hartmann *Inconscium*. Hujusmodi autem esse indeterminatum solum idealiter evolvitur, quia principium omnium Pantheistarum transcendentalium hoc est, ordinem idealem confundi cum reali, ideoque realitatem consistere in cognitione, in hoc nimirum quod aliquid cognoscatur. Unde pronum est illud colligere, unum dumtaxat dari ens, et

Pantheismus
idealiter ac
transcendentalis.

(1) Ibid. prop. 29 et prop. 33. Cfr. Coroll. 1.um

(2) In Schol. ad prop. 29.

(3) Cfr. cl. P. de San, Op. cit. n. 17; Card. Gonzalez, t. 3, par. 58-59.

(4) Card. Gonzalez ib. par. 58; Tennemann, t. 2, par. 337.

multiplicitatem rerum consistere in sola ideali hujus unicientis evolutione.

cujus semina
debeantur Kantio:

Cæterum novo huic generi Pantheismi viam straverat elapso sæculo Emmanuel Kant, regionontanus (1), seminator plurimorum, qui nostris diebus corrumpunt scientias, errorum (2). Is enim statuit in sua *Critica Rationis puræ* principium illud, quod alibi exponendum erit, materiam cognitionum nostrarum suppeditari ab experientia, formam autem sive cognitionum sensibilibum, sive intellectualium, pendere ab ipso subjecto cogitante, siquidem tum spatium et tempus (formæ sensationum), tum duodecim categoriæ (formæ judiciorum) non sunt, nisi leges quædam subjectivæ necessariæ, et quasi totidem typi subjectivi, quibus intellectus in omni cognitione materiam per sensus oblatam obsignat. Unde illud concludit, cognoscere quidem nos *phænomena*, non vero *noumena*, id est, non posse nobis innotescere *quid* vel *quales* res in se ipsis *sint*, sed solummodo *quales* nobis *apparent* (3). Quid enim res in seipsis *sint*, nequit innotescere per experientiam, quæ sola phænomena attingit, neque etiam per intelligentiam, quia notiones intellectuales applicatur solis phænomenis, nempe materiæ per sensuum experientiam oblatæ, quæ proinde non cognoscitur nisi secundum phænomenicam apparentiam. Quare quamvis multa quidem disputemus de Deo, de anima nostra deque mundo, ratio tamen speculativa seu theoretica ignorat prorsus valorem objectivum harum omnium cogitationum (4); sed valor objectivus et realitas ontologica sub phænomenis cognitionum latens, est incognitum X, in quod nondum potuerunt scientiæ penetrare.

In qua doctrina vides illico universalem scepticismum contineri; sed facile etiam deprehendes semina latere idealismi transcendentis atque idealis Pantheismi. Jure enim aliquis

(1) De quo vide 1.um vol. hujus Oper. in Introd. n. 110.

(2) Vide Card. Gonzalez (loc. cit. t. 4, paragr. 1 et 4.º), Balmes (*Histr.* n. LV; et *Filos. fundam.* lib. 9, cap. 19, ubi fuse ostenditur Fichtei doctrinam ex Kantii doctrina derivari).

(3) Cfr. Card. Gonzalez, paragr. 94-97.

(4) Card. Gonzal. ib. paragr. 98; Balmes. loc. cit.

querat, si forma, quæ pars est præcipua cognitionis, a subjecto est, cur non etiam materia subjecto tribuenda sit? (1). Atqui tunc nulla prorsus erit realitas præter subjectum cogitans. Ac proinde *incognitum* illud noumenon, latens sub phænomenis, quod Kantius querebat, nec cognosci a nobis posse asseruerat, invenisse se forte gloriabitur alius, dicens illud esse proprium subjectum mente gerens innumera phænomena et imagines rerum, quibus nihil extra respondeat, Id revera præstitit.

38. Gottlieb (Amedeus) Fichte (2), auctor *Egoismi* theoretici: sic enim placuit quibusdam appellare formam Pantheismi a Fichte confictam (3). Non possumus hominem per omnes anfractus tenebricosissimi itineris persequi in expositione doctrinæ, quæ varia complectitur capita ad alias Philosophiæ partes spectantia; sed ea dumtaxat, quæ in rem nostram faciunt, breviter enarrabimus.

Subjectum absolutum, inquit Fichte, idemque principium absolutum omnem in se continens realitatem est τὸ *Ego purum*, vel *transcendentale*, seu exspers omnis determinationis vel representationis empiricæ; aliis verbis *Ego transcendens omnem experientiam*, vel melius *indefinitus actus cognoscendi*, in quo omnis differentia τῷ *Ego* et τῷ *non-Ego* evanescit, quique obtinetur removendo a quocumque facto conscientiæ omnes determinationes empiricæ», ut exponit cl. P. De San (4) ex ipso Fichte. Hoc vero τὸ *Ego* successively gignit omnia, quatenus cognoscit illa. Cum enim ordo idealis ex Fichte, sit idem cum reali, cognoscere aliquid est producere illud, et cognosci est esse. Quare character hujus τῷ *Ego* puri est, ut sit *infinitum* (intellige summe indeterminatum);

Fichte,

(1) Cfr. cl. Liberatore (*Cosmol.* n. 5), cl. P. de San (*Cosmol.* n. 19), cl. P. Palmieri (*Anthropol.*, thes. 34 fin.), Maret (*Theodic.* lect. 17).

(2) Natus apud Rammenau, pago Lusatiæ (Lausitz) an. 1762, obiit Berolini an. 1814. Inter alia, quæ scripsit, opera magis celebratur illud, quod inscripsit *Principia fundamentalia universæ doctrinæ de scientiâ* (*Grundlage der gesammten Wissenschaftslehre*). Vide Tenemann (t. 2, paragr. 396), Card. Gonzal. (t. 3, paragr. 63).

(3) De quo videndus omnino est Rev. D. Maret *Theodicee*, lect. 17.

(4) De San, *Cosmolog.*, n. 8.

quia nimirum cum omnem cujuslibet rei experientiam transcendat, et determinationes ac limitationes adveniant per experientiam, quæ refert affectiones proprii subjecti objectaque ab eo distincta, reliquum est, ut *Ego* hujusmodi *purum* debeat esse infinitum, id est, indeterminatum. Alter character $\tau\omega$ *Ego* puri est activitas pura et infinita. Nam illud ex spontanea quadam propensione fertur, ut conscientiam et experientiam habeat tum suæ infinite realitatis (se cognoscendo), tum aliarum rerum, seu $\tau\omega$ *non Ego*: et hoc modo se et omnia alia in seipso ponit seu efficit, atque adeo habet in se omnem realitatem (1).

«Non est ulla realitas nisi in intellectu; ipse est facultas omnis realitatis: ideale fit reale in ipso» (2). Nimirum *esse* cujuslibet rei non est nisi cognosci, seu eatenus aliquid est, quatenus cognoscitur. Hinc ipsum subjectum non existit, nisi quia se cognoscit, et quando se cognoscit. Nam «ponere id est cognoscere (3) seipsum et esse sunt, si sermo sit de $\tau\omega$ *Ego*, prorsus unum idemque... $\tau\omega$ *Ego* ponens seipsum et $\tau\omega$ *Ego* existens identificantur omnino, sunt unum idemque...» Et «si $\tau\omega$ *Ego* non existit, nisi quatenus seipsum ponit; non existit, nisi quando ponit seipsum» (4). Quod delirium clarius adhuc continetur in his aliis verbis: «Quid eram *Ego*, quæret quispiam, antequam haberem meipsius conscientiam? Facilis est responsio. *Ego* nondum existebam, quia nondum eram *Ego*: $\tau\omega$ *Ego* non existit, nisi quatenus habet suisipsius conscientiam...» (5) Sed quod magis adhuc mireris, « $\tau\omega$ *Ego* ponit seipsum, et existit vi hujus simplicis actionis; et vicissim existit, et ponit suum *esse* non aliter,

(1) «Notio realis identificatur cum notione activitatis. Omnis realitas est posita in $\tau\omega$ *Ego*, nempe omnis activitas est posita in ipso, et vicissim omnis realitas est in $\tau\omega$ *Ego*; id est $\tau\omega$ *Ego* non est aliud, quam activitas. Ipsum *Ego* non est *Ego*, nisi quatenus est activum, et quatenus non est activum, est *non Ego*». Sunt verba ipsius Fichte apud Balmes (*Filosof. fundam.*, lib. 9, cap. 18, n. 138).

(2) Verba Fichte apud Balmes, ib.

(3) Secundum modum loquendi Fichtii, cognitio ponitur in cognoscente, itemque objectum cognitionis: quare ponere se tantumdem valet, ac cognoscere se.

(4) Apud Balmes, *Filos. fund.*, loc. cit. n. 138.

(5) Apud Balmes, ib. n. 136.

nisi vi hujus ipsius *esse*. Unde $\tau\omega$ *Ego* est simul *agens* et *effectus* actionis, operans et factum per actionem: in ipso actio et factum identificatur. $\tau\omega$ *Ego* ponit seipsum absolute, quia existit, ponit seipsum eo ipso quod existit, et existit eo ipso quod seipsum ponit... Est, quatenus sese ponit: et ponit sese, quatenus est» (1). Quamobrem « $\tau\omega$ *Ego* et $\tau\omega$ *non Ego* æquo modo sunt positiones $\tau\omega$ *Ego*, effectus actionum primitivarum $\tau\omega$ *Ego*...» Et quatenus $\tau\omega$ *Ego* est absolutum (id est transcendens omnem empiricam representationem) infinitum et illimitatum, ipsum ponit *quidquid* existit, et *quidquid* $\tau\omega$ *Ego* non posuerit, non existit ipsi, et extra ipsum nihil est» (2). Amedeo Fichte successit

39. Fridericus Gulielmus Josephus Schelling (3) «qui cum realitatem, quam omnem intra $\tau\omega$ *Ego* concluderet Fichtius, $\tau\omega$ *Ego* et $\tau\omega$ *non Ego* communem fecisset, visus est quam plurimis redintegrasse Pantheismum realem. Revera tamen tota ratio hujus viri incerta fluctuat inter idealismum et realismum. Eam vocavit *Philosophiam Absoluti, doctrinam Identitatis Absolutæ*, vel etiam propter identitatem, quæ per eam inducitur inter ordinem idealem et ordinem realem, *Idealismum objectivum*» (4). Schelling Fichtii placita, quæ junior secutus fuerat, rejicienda sibi esse duxit, aliamque viam ineundam, ut unitatem principii absoluti et transcendentalis obtineret. Fichte principium illud absolutum et unicum, omnem comprehendens realitatem, posuerat in $\tau\omega$ *Ego*, ita ut quidquid non est $\tau\omega$ *Ego*, foret phænomenum $\tau\omega$ *Ego*, et productum a $\tau\omega$ *Ego*. At enim cur non dicamus e converso? inquit Schelling. Cur $\tau\omega$ *Ego* non sit phænomenum alicujus $\tau\omega$ *non Ego*? Eodem jure, quo Fichte voluit $\tau\omega$ *non Ego* seu objecta cogitata ab intellectu reperiri in $\tau\omega$ *Ego*, eodem dici posset $\tau\omega$ *Ego* reperiri in $\tau\omega$ *non Ego*. Ergo cum $\tau\omega$ *Ego* et $\tau\omega$ *non Ego*, id est subjectum et objectum invicem realitate

Schelling,

(1) Apud Balmes, ib. n. 131; et in *Histor.*, parag. LVI. n. 333.

(2) Apud Balmes, *Filos. fund.*, loc. cit. n. 142, vers: fin. Cfr. si lubet cl. P. de San, op. cit. n. 19, ubi fuse totum systema exponitur.

(3) Natus Leombergii in Suabia an. 1775, mortuus an. 1854. Plura scripsit opera, quorum titulos dabit Tennemann (t. 2, parag. 397), Card. Gonzal. (t. 4, parag. 5).

(4) De San., loc. cit. n. 20.

opponantur, neque $\tau\theta$ Ego neque $\tau\theta$ non Ego est principium absolutum, sed principium hujusmodi reponendum est in aliquo ente, in quo $\tau\theta$ Ego et $\tau\theta$ non Ego amplius non opponantur, sed unum idemque sint (1). Ergo...

Primum principium debet reponi in *esse absoluto*; absolutum porro non est subjectum neque objectum, sed aliquod indifferens ad utrumque, cuius proinde essentia est hujusmodi, *indifferentia omnium differentium* et oppositorum, et *identitas absoluta omnium*, et in quo absque ulla diversitate omnia sunt unum $\tau\theta$ Ego et $\tau\theta$ non Ego, subjectum et objectum, finitum et infinitum, reale et ideale, spiritus et natura seu mundus, singulare et universale (2), est enim omnium commune substractum. Quare «identitas hæc absoluta, inquit De San (3) ex doctrina Schelling, est identice omnia quæ sunt, et extra ipsam est nihil (4): estque simpliciter una (5), per omnia atque in omnibus sibi similes (6), per ipsam suam essentia mexistens (7), infinita (8), æterna» (9). Ejusque cognitio constituit summum gradum scientiæ transcendentalis. «Ad cognitionem absolute identitatis assurgit mens ope *intuitionis* cujusdam *intellectualis*, qua abstrahens ab omni subjecto cogitante atque ab omni itidem objecto cogitabili, *absolutam rationem secundum se sumptam* contemplatur. De absoluta namque ratione verificatur notio identitatis absolute.... quare ipsamet hæc ratio est identitas absoluta. Videlicet ratio absolute sumpta, sive quod idem est, notio mentis per se inspecta, est communis nexus inter subjectum et objectum: quare in ipsam tamquam in punctum absolute indifferentiæ, subjectum et objectum concurrunt in eaque inter se penitus identificatur» (10). Itaque cum una tantum

(1) Vide Card. Gonzalez, t. 4 *Histor.* parag. 5.

(2) Card. Gonzal. *ibid.* Cfr. Tennemann, tom. 2, paragr. 399.

(3) De San, loc. cit.

(4) Schelling, *Darstellung meines Systems der Philosophie*, parag. 2.

(5) *Ib.* id. paragr. 3.

(6) *Ibid.*

(7) *Ibid.* parag. 8, *Zusatz*. 1.

(8) *Ibid.* parag. 10.

(9) *Ibid.* parag. 8, *Zusatz*. 2.

(10) De San, loc. cit. ex Schelling *Darstellung meines Systems der Philosophie*, parag. 1.

sit identitas absoluta, omnis multiplicitas potius est apprensus aut phænomenica, quam realis, pura manifestatio absoluti, ita ut variæ formæ ac determinationes, sive ad subjectum vel spiritum cogitantem spectantes (puta *scientia, religio, historia, ars*), sive ad naturam vel objectum cogitatum (videlicet materia, motus, lux, vita etc.), totidem constituent quasi diversas facies et periodos evolutionis illius *esse* absoluti, quod cum sit unum et idem in omnibus, apparet ac se manifestat successive sub diversis atque oppositis formis, et prout unam aut alteram harum formarum, quasi facierum et personarum, induit, nomen habet corporis vel spiritus, naturæ vel intelligentiæ (1).

Evolutio hujus absoluti ac manifestatio fit hoc modo, ut primum quidem appareat sub forma naturæ involutum et implicitum in corporeo mundo, qui prius nostris obtutibus objicitur, deinde vero sub forma spiritus, cum unusquisque suisipsius conscientiam assequitur. Unde evolutio humanæ vitæ non est, nisi evolutio absoluti: historia omnis in omnibus suis vicissitudinibus similiter est evolutio absoluti, quod diversimode apparet; ipsa nostra conscientia est phænomenum dumtaxat conscientiæ absoluti. Sed unum idemque est, et quod initio suæ evolutionis manifestatur sub forma naturæ et materiæ, et quod in progressu ac perfectione se contuendum sistit sub forma spiritus et intelligentiæ. Materia enim est *spiritus* extinctus et sopitus, sed cogitatio vivens latitat in sinu naturæ, et est principium reale, licet nondum sui habeat conscientiam, motuum, lucis, organismi ac vitæ, quæ apparent in mundo. Intelligentia est anima mundi, quæ ipsum impellit ad opera magis ac magis similia rationi et cognitioni; natura vero bruta et inorganica est instar intelligentiæ rudimentariæ ac nondum maturæ. Leges naturæ sunt præparatio legum spiritus; proprietates ac vires corporei mundi affinitatem quamdam servant cum proprietatibus ac viribus conscientiæ seu cognitionis: operaque naturæ inorganicæ et cognitione orbatæ aliud non sunt, nisi conatus irriti et inanes absoluti, ad conscientiam reflexam adnitentis (2).

(1) Card. Gonzal., loc. cit., parag. 5. Cfr. Balmes, *Hist.*, parag. LVII.

(2) Card. Gonzal., loc. cit. Cfr. Balmes, *Hist.*, parag. LVIII.

Hinc vero sequitur: α) hominem, quatenus habet rationem suique conscientiam, esse ultimum terminum et gradum evolutionis, necessariae quidem, sed intelligentis ac progressivae, absoluti per naturam. β) Per hunc evolutionis gradum naturam devenire in possessionem sui, et agnoscere (nempe in persona Schellingii et asseclarum) identitatem primitivam et veram naturae corporeae et intelligentiae, mundi externi et conscientiae humanae. γ) Corpora non esse, nisi manifestationem et formam quamdam externam τῷ esse absoluti et infiniti, quae nequit destruere identitatem essentiae inter corpus et spiritum, mundum ac Deum. δ) Libertatem ipsam esse unam ex evolutionibus illius mirabilis et secretae vis in sinu naturae latitantis, et habentis rationem sufficientem evolutionum omnium progressivarum, per quas fit gradus ab inanimatis et mortuis ad viva et animata, ab irrationalibus inertibus et cognitione carentibus ad rationalia, conscientia et praedita libertate (1).

Hegel,

40. Georgius Gullielmus Fridericus Hegel (2) etiam unitatem absolutam omnis realitatis amplexus est, sicut duo praecedentes pantheistae, sed diverso modo; nam τῷ Ego Fichtii et Absoluto Schellingii substituit *Ideam*, quae est «unitas harmonica totius universitatis seipsam perpetuo evolvens evolutione dialectica et rationali» (3). Et sic etiam Hegel principium illud assumit: Quidquid ideale est, est quoque reale, et quidquid reale est, est etiam ideale; nam omnis realitas clauditur in Idea. Ex quo sequitur ordinem realem identificari cum logico, seu esse idem valere ac *cognosci*, seu *rem esse* perinde esse ac *menti apparere per cognitionem*. Quare «dictum est ejus systema *Pantheismus logicus*, tum α) quia Absolutum funditus inspectum ponitur in eo esse notio mentis indeterminatissima, ἡ λόγος κοινότητος (4); tum β) quia pars ejus maxima occupatur in ostendendo, quomodo ope

(1) Card. Gonzal. ib. Vide etiam Maret, *Theodic.* lect. 18.

(2) Natus in urbe Stuttgart, an. 1770, diem supremum obiit an. 1832. De operibus ab ipso conscriptis vide Tennemann (t. 2, pag. 414), Card. Gonzal. (t. 4, parag. 8), Maret (*Op. cit.* lect. 18).

(3) Balmes, *Cartas a un escéptico*, carta 9.

(4) Hegel, *Encyclopedie, Logik*, parag. 84, 85, 86.

processus dialectici, notio illa indeterminatissima sese ab intrinseco evolvat in alias notiones determinatiores» (1).

Quid est autem haec *Idea* Hegeliana, quae una cum sit, omnem in se continet plenitudinem realitatis? Est *Idea-Ens*, seu conceptus puri et abstractissimi et indeterminatissimi *esse*, quod duplici ratione cogitari potest; 1.º in initio evolutionis, quatenus est primum principium tum in ordine cognitionis tum in ordine realitatis, seu quatenus est id, quod sese evolvens magis magisque, constituit omnia. Et *Idea-Ens* sub hoc respectu est *esse* purum, abstractissimum et indeterminatissimum, praescindens ab omni subjecto et ab omni objecto peculiari, nimirum *esse* commune rerum omnium, quod in limine *Ontologiae* declaravimus, et vocatur ab Hegelio *Notio* (2). 2.º *Idea-Ens* considerari potest in termino evolutionis, id est ut plene evoluta per omnes determinationes ac varietates essendi, et tunc proprie vocatur *Idea*, estque plenitudo realitatis omnis et absoluta identitas omnium oppositorum, omnia namque utcumque varia, determinata et diversa, sunt *esse* aliquod et conveniunt et communicant in *esse*.

Idea-Ens in primo sui momento, in sua summa abstractione et indeterminatione, *esse* nimirum purum, identificatur cum *nihil* seu *non esse*, eo ipso quod praescindit ab omni determinatione et concretionem, ac vicissim *non esse* est *esse*; ac proinde *Idea-Ens* continet in sinu suo *esse* et *non esse* unita et identificata. Unde principium contradictionis enuntians incompossibilitatem τῷ esse cum τῷ non esse, rejiciendum omnino est, tamquam falsum (3), sed ejus loco tamquam fundamentale principium statuenda est *identitas* contrapositionis. Nam quod *fit*, est et non est, ideoque in fieri *esse* et *non esse*, quae contrapositiones sunt, identificantur. Ratio porro, cur *Idea-Ens* est nihil seu *non esse*, est quia cum sit abstractissimum, non est quippiam determinatum et concretum nec capax existendi in illa indeterminatione summaque abstractione; est autem simul *esse*, quia est aliquid, quod, accedentibus

(1) De San, *Cosmolog.* n. 21.

(2) Hegel, *Encyclop., Logik*, parag. 9, 84, 88.

(3) Vide Card. Gonzal. *Historia*, t. 4, parag. 9.

determinationibus, *fiet ac deveniet omnia*. Et debet esse simul *nihil et esse*, quia si solum foret nihil, non posset ex eo ulla realitas procedere; si vero foret solum *esse* absque ulla mixtione nihili, non posset jam ullam determinationem novam acquirere, atque adeo semper idem perenniter et immobiliter permaneret. Est ergo *Idea-Ens* simul *esse* et nihil. Nec mireris *esse* et nihil in unum componi, nam recte componuntur, si essentia illius *Idea-Entis* consistat in *fieri*; ita enim facile concipitur, inquirunt, quomodo quod nondum *est, fit* per successivam evolutionem id, quod modo non erat: unde *esse abstractissimum*, quod vere nihil erat (intellige nihil determinatum), per jugem evolutionem afferentem novas determinationes, *fit* omnia, et sic tandem continet omnem realitatis plenitudinem (1).

Porro evolutio hæc, per quam *Idea-Ens* fit omnia, peragitur per omnes gradus essendi in triplici ordine ac momento: in ordine et momento *logico*, per explicationem categoriarum et notionum intelligibilium; in ordine ac momento *natura* per manifestationem mundi sensibilis in spatio, et in ordine ac momento *spiritus* per acquisitionem conscientiae. In primo illo momento evolutionis *esse* purum et absolutum, seu *idea ens*, est involutum et implicitum in se; quia nondum assecutum est ullam formam ac determinationem concretam et individuale sive naturæ sive spiritus, sed solum continet essentias ac typos ideales rerum omnium, nimirum prout series categoriarum et notionum universalium, tum genericarum tum specificarum, sub abstractissima et communissima ratione entis continet ideales, ut ita dicam, genealogias rerum omnium et formas et quasi exemplaria omnium, quæcumque possunt existere in mundo sive corporeo sive spirituali. Et quia ad Logicam spectat ordinare categorias omnes sub ente, declarando processum rationalem (evolutionem) e generalissimis ad minus generalia, per majorem ac majorem determinationem, ideo *Esse absolutum* seu *Idea-Ens* in hoc primo momento evolutionis consideratum, constituit objectum Logicæ. Et quoniam res omnes concretæ mundi, sive corporei sive spiritualis, continent essentias illas specificas cum

(1) Cfr. Card. Gonzal. *ibid.* et parag. 12.

illis entis determinationibus, prout ordinantur et considerantur a Logica, ideo hæc scientia prævie noscit in sua illa contemplatione abstractiori formas omnes varias naturæ, tum corporeæ tum spiritualis, quæ sunt objecta reliquarum scientiarum sive de natura sive de spiritu. Est ergo Logica præstantissima omnium scientia et quasi anima reliquarum omnium, utpote quæ non sunt nisi applicationes illius; itemque est scientia transcendentalis, ad hanc enim solam spectat contemplatio *esse* puri et absoluti, ac tandem objectum ejusdem est ipsa infinita realitas. In altero momento *Idea-Ens* fit natura, cum manifestatur et quasi foras prodit e semetipsa, seu se *exteriorizat* in spatio ac tempore per evolutionem atque apparitionem naturæ, quando nimirum contemplantur mundum corporeum. In tertio denique momento *Idea-Ens* novum gradum evolutionis assequitur, in se regrediens ac suimet ipsius conscientiam assequens, omnem se realitatem complexi cognoscens, et tunc fit *spiritus humanus*.

In singulis hisce tribus momentis evolutiones fiunt gradatim ac successive; et nominatim in hoc ultimo *Idea-Ens* in homine paulatim sese explicans, libertatem assequitur, et perpetuo se evolvit in artibus ac scientiis, in historia, in religione, ad summum autem gradum perfectionis et evolutionis devenit, cum seipsam manifestat in Philosophia transcendentali.

Cæterum quoniam processus dialecticus *Idea* semper est progressivus, nec habet terminum (nimirum quia cognitiones nostræ nunquam ad finem perveniunt, sed semper plura et plura cognoscere possumus), etiam in hoc tertio momento *esse* absolutum nunquam ad ultimum gradum evolutionis perveniet, sed admittendus est progressus indefinitus. Et sic nulla religio, nulla Philosophia est *absolute* vera, sed solum *relative*, pro eo nimirum tempore ac momento, quo apparet in evolutione *Idea*; solumque respondet illi partiali gradui evolutionis, quam hactenus *Idea* assecuta est, ac cedere proinde loco debet, cum progressu temporis ad alium gradum evolutionis deveniet (1).

(1) Vide Card. Gonzal. (*loc. cit.* parag. 8-13), Balmes (*Hist.*, parag. LVIII); *Carlas à un escéptico*, carta VIII-IX, De San (*loc. cit.*)

Brevi, ex Hegelii doctrina Ideæ progressivo et indefinito motu et fluxu vel perpetuo *feri* realitas omnis totaque humani generis historia continetur: unde sequitur Deum quoque Ideam esse, et quoniam *esse* illius Ideæ est in *feri* perpetuoque fluxu, Deus (horrendum dictum) est in *feri*: quo nihil dici potuit magis alienum a christiana veritate, secundum quam Deus est actus purissimus, expers omnis potentialitatis.

Difficile est sane tantorum deliriorum rationem aliquam mente præformare. Ut vero res aliquo modo capiatur, totum systema Hegelianum huc, ni vehementer fallor, revocari potest in vulgari veterum Philosophorum sermone. Conceptus et cognitiones nostræ semper præferunt rationem entis, nam hæc implicita latet in quacunque alia ratione intelligibili; aliunde vero ita procedunt in mente nostra conceptus, sive ordine temporis, sive saltem ordem logico, ut primum affulgeat notio entis abstracti et indeterminati, quæ paulatim per additionem differentiarum magis magisque determinetur per successivum incrementum cognitionum nostrarum. Nunc finge rationem illam entis abstractissimi prout relucentem in cognitione indeterminatissima, eo modo quo præcisive in hac continetur, existere (nam quidquid ideale est reale esse dicitur a Pantheistis transcendentalibus): adde processum illum logicum, quo notio illa entis in nobis magis magisque perficitur per additamentum differentiarum, realiter identificatarum cum abstracta illa entis ratione, utpote quæ reliquas omnes transcendit formaliter, ut alibi docuimus, esse *realem* et ontologicum processum: immo nega ullum esse realem processum et productionem præter illam idealem evolutionem cognitionum. Et habebis Ideam-Ens Hegelii, quod successive *fit* id, quod prius non erat (1). Verum jam nimis multa de sonnis Hegelianis; paucis jam exponendum est systema Krausii.

Krause,

41. Carolus Christianus Fridericus Krause (2) censetur a quibusdam non Pantheismum docuisse, sed *Panentheismum*,

(1) Cfr. Palmieri *Theologia*, thes. XII.

(2) Natus an. 1781 mortuus an. 1832. De Operibus ejus vide Card. Gonzalez (t. 4, par. 8), Tennemann (t. 2 par. 413 lin.)

quem etiam *harmonismum* dicunt et *synthetismum*, voluisse nempe tantummodo omnia esse in Deo. Nihilominus negari nequit plurimas ipsius sententias et pronuntiata manifeste continere pantheisticum venenum (1). Statuit enim Krausius *Esse* quoddam absolutum et infinitum, continens omnia entia cum suis attributis, quod proinde est fundamentum omnis realitatis, una et communis essentia res omnes completens, et consequenter est totalitas rerum omnium, extra quam nihil est. Hoc autem *esse* absolutum est *esse* abstractum et indeterminatum, notio entis communissimi, quod de omnibus prædicatur. Et hujusmodi *esse* unum ac totale et infinitum, omnia in se comprehendens, est Deus. In hac una et identica essentia et totalitate rerum omnium continentur duo alia magna *esse* distincta inter se et independentia, infinita *relative*, quæ nempe sunt talia solum in suo genere et ordine. qualia sunt natura et spiritus atque humanitas. Spiritus est *esse* infinitum, sed solum relative, ideoque infinitum partiale; quia licet sit *esse* quoddam supremum, individuale ac personale antierius omni tempore, continens tamquam in communi essentia omnes individuales spiritus, qui successive apparent in tempore, ideoque sit infinitus in linea *spiritus*, non tamen se porrigit ultra entia spiritualia. Et similiter licet natura sit ratio omnium, quæcumque existunt præter spiritum, et complectatur sub se omnia individua corpora, et in hoc sensu sit infinita; est tamen infinita solum partialiter, quia non habet sub se spiritus. Tum vero natura, tum spiritus continentur in Deo, tamquam partes in toto, tamquam attributa in una essentia communi. Ideoque quamvis natura et spiritus inter se distinguantur, non tamen distinguuntur ab *Esse* absoluto et communi, Deo, qui est una communis essentia ipsorum. Nam *esse supremum* ratione attributi infinitatis, seu *totalitatis*, est ipsa natura, et ratione attributi *absoluti*, vel spontaneitatis, est ipse spiritus. Unde quidquid affirmatur vel negatur de natura vel de spiritu, affirmandum vel negandum est de Deo, *esse*

(1) Vide Card. Gonzal. (t. 4, *Hist.* par. 18, 19), Orti y Lara (*Lecciones sobre el sistema de Filosofía panteista del alemán Krause*, lect. 4.ª), Balmes (*Hist.* n. LXII).

absoluto et supremo. Est ergo essentia divina identitas essentiae omnium rerum. Et sicut essentia divina est omnium rerum essentia communis, ita vita divina continet omnem vitam, et vivit in omni vivente, et omnia successu temporis viventia vitam divinam exercebunt, et consequenter divina vita in perpetuo fluxu et fieri versabitur. Denique, ut alia omittamus, ipsa libertas humana et finita, utpote quæ aliud non est nisi evolutio et exercitatio essentiae vitæque divinæ, exercetur in et per Deum; et similiter abusus libertatis in actu peccati exerceri dicendus est in et per Deum (1).

Unde facile patet id, quod initio dictum est, Krausium Pantheismi labe immunem non esse. Licet enim dicat, Deum utpote absolute infinitum, distinguendum esse a natura et spiritu, quæ sunt finita absolute et solum infinita relative; nihilominus attenta doctrina Krausii, distinctio hujusmodi non est realis, sed rationis, qualis intercedit inter genera et species, inter ens commune et inferiora ejus, inter totum potentiale ac partes illius. Itemque quando dicit Krause omnia esse in Deo, longe aliud intelligit, ac intelligunt catholici ex doctrina fidei, cum audiunt S. Paulum dicentem: *In ipso vivimus, movemur, et sumus* (2), aut: *Vivo ego, jam non ego, vivit vero in me. Christus* (3).

Ut primum haberi in honore cæperunt opera Kantii, potissimum in Germania; quasi data fuisset hominibus copia delirandi, illico qui vacabant studiis prout magis minusve ingenii viribus fidebant, aut ad nova confingenda systemata vanissima, aut ad conficta ab aliis sectanda sese accinxerunt, rati fortasse officium Philosophi esse fabricandis somniis operam dare. Et sic suos nacti sunt sectatores tum Fichte (4), tum Schelling (5), Hegel (6) et Krause (7). Quamquam non

(1) Vide Balmes; Orti y Lara; Card. Gonzal., ll. cit.

(2) Act., cap. 17, v. 28.

(3) Galat., cap. 2, v. 20.

(4) Vide Tennemann, t. 2, parag. 371 versus fin.

(5) Tennemann (ib. parag. 402), Pesch (*Philos. natur.* n. 27) in notis.

(6) Pesch (loc. cit.), Card. Gonzal. (t. 4, parag. 13).

(7) Inter hujus discipulos numerari possunt Tiberghien, Ahrens, Sanz del Rio et alii. Vide Balmes (*Hist.* n. LXII), Card. Gonzalez (t. 4 parag.).

defuere etiam in Germania qui Fichtii, Schellingi et Hegelii dogmata oppugnarent (1). Inter eos vero, quibus nuper placuit universalem identitatem novis coloribus vestitam tamquam systema novum proponere, celebriores sunt Schopenhauer et Hartmann.

Arthurus Schopenhauer (2) docuit Pantheismum vel potius Monismum sub forma *Panibelismi*, cujus hæc est summa: Unica est in mundo essentia, *voluntas*; et quidquid est in mundo, non excluso ipso intellectu et ratione, non est nisi effectus, evolutiones ac phænomena illius. Videlicet astra cum suis attractionibus, mineralia cum suis viribus chemicis, plantæ, animalia, homo denique, omnia sunt objecta dumtaxat, quæ sibi proculditi illa unica vis et essentia, quæ est voluntas. Et hæc est *noumenon* vel *ignotum* illud, cujus Kantius sola nos phænomena cognoscere decrevit, *mundus voluntas (Welt-Wille)*; omnia quippe sunt *voluntas*. Hæc vero unica essentia in aliis rebus se manifestat instar vis conscientia carentis, in aliis vero, nempe in homine, instar vis cognitionis præditæ; unde solum in homine ac per hominem personalitate gaudet, eamque amittit consequenter in morte hominis. Hæc unica essentia est activitas quædam infinita et instinctiva, nisus ac tendentia necessaria et cæca ad vivendum, quæ «ob ingens infortunium et præ desperatione de sorte sua infelicissima... sese evolvit ad mundum adspectabilem (nam ortus mundi quomodo aliter explicari posset, quam ex indigentia aliqua eaque infinita?); et deinde pertæsa miserabilem suam existentiam, quietem appetit ipsius nihil» (3). Appetit nempe famosum *Nirvana* Budharum, seu nihilum absolutum. Id autem ex eo probatur, quod vita humana plena est ærumnis, quæ aliæ aliis perpetuo succedunt, totaque impenditur in procuranda liberatione ab his ærumnis et in satisfactione necessitatum, quæ ad mortem usque

(1) Tennemann, loc. cit.

(2) Natus in Dantzig a. 1783; mortuus est an. 1860. de quo vide Card. Conzal. t. 4, parag. 27 seqq.

(3) Pesch, *Philos. natur.* n. 274. Nimirum hic vir obsoleta jam et penitus obliterata Budhæ somnia tamquam nova inventa in medium producere non erubuit. Vide, si lubet, Card. Gonzalez de Budhæ doctrina, et *Nirvana*, tom. 1, parag. 12.

crescunt, ac vexant existentiam nostram. Quare præclare perfectissimeque ageret ille, qui vel inedia vel aliis mediis (etiam per vitam cælibem) existentiam individuaalem et voluntatem conscientem perimeret, mortem sibi inferendo. Intellectus porro, si huic somnatori credamus, non est facultas anterior voluntate, sed potius derivatio quædam et phenomenum voluntatis, immo potius est instar rubiginis vel scabiæ, que enata in cerebro est, cum voluntas in evolutione sui progressiva ad formationem animalium usque devenit. Denique quod causam primam attinet, nihil ratio scit, nec scire potest de aliquo Deo personali et distincto a mundo: quare vera Philosophia debet esse *atheologica* (1).

Hartmann

Eduardus Hartmann (2) nostris temporibus docet solam voluntatem non sufficere ad reddendam rationem mundi et phenomenorum, nisi accedat idea, quæ gradus perfectionum in entibus, ordinem et multiplicitatem excogitet, sicut idea sola non sufficit, nisi accedat *voluntas-vis*. Itaque principium mundi secundum essentiam est idea, secundum existentiam autem est voluntas. Cum autem idea et voluntas subjectum aliquod postulent, in quo sint, admittendum est ens aliquod quod sit utriusque fundamentum et principium primum, unde omnia procedunt. Hujusmodi principium est *Ens-inconscium*, quod est totum et unicum *esse* ac substantia universi, quod sese evolvens ope voluntatis et ideæ, constituit totum mundum, producitque omnia, sidera, terram, mineralia, vegetalia, animalia, hominem; hæc vero omnia non sunt nisi phenomena *Entis-inconscii*. Unde tota singulorum hominum vita et omnes actiones eorundem, sicut et actus reliquorum entium mundanorum, non sunt nisi summa quarundam actionum *Inconscii*, ac proinde cujusvis individui conscientia et actus variantur, aut etiam desinunt omnino esse, variata vel cessante actione *Inconscii-Entis* in organismum illius proprium et individuaale, sicut cessant colores Iridis, cessante actione solis in nubes. Quare *Ens-inconscium*

(1) Cfr. P. Pesch, (*Phil. nat.* n. 107. 274), Card. Gonzalez (t. 4. par. 27 seqq.), apud quem vide (ib. paragr. 20) sectatores pertentorum Schopenhaurianorum.

(2) Natus an. 1842.

est instar *animæ universalis*, unicæ pro omnibus hominibus (1).

Denique ut de gallicis scriptoribus aliquid inuamus, auctor scholæ eclecticæ, Victor Cousin modo Pantheismum aperte profitetur, modo respuit, deque tali crimine se purgare conatur (2). Pantheismum certe docuit, cum hæc scripsit: Nequit esse nisi una substantia, quia substantia prout talis necessario est absolute. *Esse* absolutum est causa absoluta, unum et multiplex, æternitas et tempus, essentia et vita, indivisibilitas et totalitas, infinitum et finitum simul, triplex denique, id est, simul Deus, natura, humanitas. Deus est *esse* unicum et universale; si Deus non est totum, nihil est. *Esse* absolutum continens in sinu suo *et Ego* et *et non Ego*, et constituens commune et identicum substratum rerum omnium est unum et multiplex: unum ratione substantiæ, multiplex ratione phænomenorum, apparet, ac seipsum sibi manifestat per conscientiam (3). Creatio non solum est possibilis, sed necessaria, perque eam Deus ex propria sua substantia res producit. Creatio vero si intelligatur eo sensu, ut sit actio res e nihilo educens, contradictionem implicat (4). Historia tota nihil est aliud, nisi evolutio Dei in humanitate: unde in historia omnia recte facta esse censenda sunt, omnes vicissitudines civilesque perturbationes justæ ac legitimæ sunt, et qui vincit in lite belloque, ille semper melior est ac sanctior (5). Religio et adoratio cultusque Dei consistit in cognitione veritatis. Deus itaque habet tot adoratores, quot sunt homines, qui cogitant; impossibile enim est cogitare, quin aliqua veritas admittatur. Itaque nec sunt athei ulli: quicumque enim studuerit legibus physicis et chemicis, etiam si scientiam suam non referat ad Deum, longe religiosior erit, plusque de Deo reapere sciet, quam ille, qui ex principio causalitatis in cognitionem divinæ existentie deveniat. Religio enim non stat in adoratione *nominis* Dei, sed in cognitione

Pantheistæ galli,
Victor Cousin.

(1) Vide Card. Gonzal., apud quem plura, t. 4. par. 30.

(2) Apud Balmes, *Hist.*, n. LXI.

(3) Vide apud Balmes (*Hist.*, loc. cit.; *Cartas á un escéptico*, carta 10), Card. Gonzal. (par. 85).

(4) Apud Card. Gonzalez, t. 4, paragr. 38 seqq.

(5) Card. Gonzal. ib.

veritatis, illeque religiosissimus erit, qui plurimas sciat veritates. Unde sequitur theologiam omnem ad Philosophiam revocari (1).

Saintsimoniani. Pantheisticam etiam doctrinam profitentur *Saintsimoniani* (2), confundentes mundum cum Deo; Deum enim esse volunt quiddam est, nempe *esse ipsum universale*, et infinitum, amorem infinitum et universalem, qui sub duplici aspectu se manifestat, spiritus et materiæ, intelligentiæ et vis, sapientiæ ac pulchritudinis; neque enim Deus esse posset infinitus, si quid foret extra ipsum. Hinc homo etiam est Deus, sed Deus in ordine finito, non est *esse* infinitum, sed finita manifestatio *esse* infiniti (3).

Et satis de historia Pantheismi: nimis fusam hanc turpissimorum et insanissimorum dogmatum recensionem necessariam reddebant tristitia temporum nostrorum, in quibus incredibile est vehementerque dolendum, quanta levitate animi ac temeritate homines, quidquid impium et fatuum ex emoto aliquo cerebro prodierit, avidissime amplectantur, dum firmissimas Fidei catholice veritates sanæque Philosophiæ decreta fastidiunt, aspernantur (4).

(1) Apud Balmes, *Cartas... Cart. 10; Hist.*, loc. cit. De Cousinio legendus quoque est Revmus Maret, (*Essai sur le Pantheisme*, ch. 1.

(2) Sic dicti ab Henrico Saint-Simon, auctore impiæ ac nefandæ systematis politico-religiosi. Cfr. vol. 1.us hujus operis, *Introductio*, n. 116.

(3) Mons. Maret, *Essai sur le Pantheisme*, ch. 2.

(4) Hanc Pantheistarum recensionem claudere nequeo, quia quanta possum animi indignatione rejiciam absurdum falsissimumque D. Patritii de Azcarate inventum, qui sanctissimos æque ac doctissimos viros, Didaçum Estella, Alphonsum Rodriguez, La Puente, Avila, Ludovicum Granatensem, Marquez, audent venditare tamquam Pantheismo mystico propensos, quin etiam ipsam S. Theresiam, Santosque Joannem a Cruce et S. Ignatium de Loyola, pantheistico vel certe semipantheistico mysticismo infectos esse asserit. (*Exposición históricocrítica de los sistemas filosóficos modernos por D. Patricio de Azcarate*, tom. 2, cap. 3, pag. 34, Madrid, 1890). Assertio ista impia est, ac plenum calumnia esse statim apparebit omnibus, qui aut vitam norint, aut opera legant præclarissimorum illorum Hispaniæ luminum. Miserabilibus aberravit Petrus Larousse, qui Sanctis Ecclesiæ Patribus, quia et et ipsi Apostolo gentium, S. Paulo, pantheismi labem absurdissime aspergere non erubuit in suo venenato Dictionario, ad vocem *Creation*, in fine.

42. Ut vero hanc pantheisticorum dogmatum varietatem in ordinem aliquem redigamus, commodiusque refutemus, duplex generatim distingui potest Pantheismus, alter idealis, realis alter. Realis vero sub triplici forma propositus est, sub forma emanationis transeuntis, sub forma evolutionis immanentis, et sub forma hylozoistica, vel potius sub forma compositionis substantialis. Forma emanationis transeuntis consistit in eo, quod asseratur Deum alias res ex sua propria substantia tamquam ex materia produxisse. Et ideo vocatur emanatio transiens, quia secundum hujusmodi systema res manarent a Deo, non tamquam proprietates in eodem receptæ, sed tamquam effectus, qui extra causam emittuntur, sicut radii procedunt a sole, vel a viventibus procedunt semina, quæ in alia individua nova conformantur. Hanc formam Pantheismi forte tenuerunt Indi, nisi malis eos dicere idealem evolutionem sectatos esse, sique Transcendentalismo Germanico præluisse (1). Eandem docuisse videntur Gnostici et Neoplatonici, Ægyptii ac Persæ in suis geognoniis, itemque Græciæ mystagogi et vates. Altera forma est evolutionis realis immanentis, secundum quam unica substantia se successive evolvit in varios modos, quos in se recipiat tamquam affectiones et accidentia sua. Talis est Pantheismus Spinozæ, Jordani Bruni et Krausii. Ad formam hylozoisticam compositionis substantialis revocari possunt placita Stoicorum, Scoti Erigenæ, Amalrici, Davidis de Dinand et Cousinii ac Saintsimoniarum. Denique evolutio idealis est ea forma Pantheismi, secundum quam una ponitur substantia, quæ innumeris successive repræsentationibus manifestationibusque idealibus afficiaturita, ut omnis rerum varietas sita sit in inanibus illis phenomenis idealibus, quin ulla præterea detur realitas. Hujus formæ prima forte semina jecerunt Indi et Philosophi Eleatensis Scholæ ac postea Plotinus; eam vero excoluerunt, et ad perfectionem, si ita loqui fas est, adduxerunt Transcendentalis Philosophiæ sectatores.

(1) Cfr. Balmes et Card. Gonzal. loc. supra citatis de Indorum Pantheismo.